

Fedinec Csilla

Párhuzamos valóság - a krími tatár Medzslisz

ÚJ EGYENLÍTŐ (ISSN: 2064-0439) II: (2) pp. 28-31. (2014)

Fedinec Csilla*

Párhuzamos valóság – a krími tatár Medzslisz

Anélkül, hogy belemennénk annak taglalásába, Ukrajna vajon leginkább „multietnikus” vagy pedig „nemzetállam”, tényként leszögezhetjük: az ukrán és az orosz lakosságot nem számítva, az országban élő többi etnikum aránya összesen sem haladja meg az 5%-ot, és mindössze három olyan etnikum van – megint csak az ukránok és az oroszok kivételével –, amelyek létszáma meghaladja a 10%-os arányt valamely régióban.

<i>Ukrajna nem orosz és nem ukrán etnikumai megyénként (10%-ot meghaladó arány, 2001-es népszámlálás)</i>			
<i>Közigazgatási egység</i>	<i>Nemzetiség</i>	<i>%-os arány az adott régióban</i>	<i>Az adott nemzetiség teljes népességének %-os aránya az ország összlakosságában</i>
Csernyivci (Chernivtsi) megye	román	12,5	0,3
Kárpátalja (Zakarpattia) megye	magyar	12,1	0,3
Krími Autonóm Köztársaság	krími tatár	12,1	0,5

Az 1991-ben függetlenné váló Ukrajna nem változtatott az örökölt megyei rendszeren, amit az ország 1996-os Alkotmánya is megerősített. A IX. fejezet 133. cikkelye szerinti közigazgatási egységek: a Krími Autonóm Köztársaság, a megyék (hivatalosan „oblast” /region/, összesen 24), a járások („rajon” /district/) és a különböző szintű települések.

A Krími Autonóm Köztársaságnak sajátos helye van Ukrajna közigazgatási egységei között. Az ország tizenöt fejezetből álló alkotmányának egy teljes fejezete, a X. foglalkozik ezzel. Eszerint a Krími Autonóm Köztársaság Ukrajna elidegeníthetetlen része (134. cikkely), saját alkotmánya, kormánya és parlamentje van, melyek azonban nem hozhatnak az ország alkotmányával ellentétes döntéseket.

A Krími Autonóm Köztársaságnak ezen túl saját alkotmánya is van. Az 1998-ban elfogadott dokumentum I. fejezetének 1. cikkelye megismétli az ország alkotmányának azt a kitételét, hogy az autonóm köztársaság Ukrajna elidegeníthetetlen része, a 2. cikkelyben pedig megfogalmazza, hogy az autonóm köztársaság jogi státusa Ukrajna Alkotmányán alapszik. A 3. cikkely sorolja fel az autonóm köztársaság alapvető elveit: néphatalom, a jog elsőbbsége, alkotmányosság, az emberi és állampolgári jogok és szabadságjogok tiszteletben tartása és biztosítása, törvényesség, választhatóság, kollegialitás, átláthatóság, az autonóm köztársaság

* A szerző az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos munkatársa.

és Ukrajna összállami érdekeinek összehangolása; valamint az alapvető garanciákat: jogi, szervezeti, pénzügyi, vagyoni, erőforrásokra vonatkozó önállóság; az autonóm köztársaság státusának, jogköreinek, tulajdonjogainak állam garanciája, bírósági védelme.

Sajátos vonása mindkét alkotmánynak, hogy egyértelműen megkerüli az autonómia típusának konkrét meghatározását. Ez a körülmény nyilvánvaló összefüggésben van az előzményekkel. A szovjet időkben az ország területe tagköztársaságokból tevődött össze, melyek száma időről időre változott, megalakulásakor négy, a felbomlás pillanatában tizenöt tagköztársaságból állt. A nagyobb kiterjedésű tagköztársaságokban a megyei rendszer volt érvényben, ez alól kivételt képezett a kisebb területi kiterjedésű három balti, valamint a moldáv és az örmény tagköztársaság. Ezenkívül az orosz tagköztársaságnak nagyobb területi egységei, úgynevezett országrészei, ezen belül nemzetiségi járásai voltak, illetve az OSZFSZK (Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság), az Azerbajdzsán, a Grúz, a Tadzsik, az Ukrán, az Üzbég SZSZK területén belül autonóm tagköztársaságokat is létrehoztak. A Krími Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság az OSZFSZK-hoz tartozó közigazgatási terület volt 1945-ig, amikor a lakosság többségét adó krími tatárokat erőszakosan kitelepítették a félszigetről, ezzel egyidejűleg az autonóm tagköztársaság státust megszüntették, ez is az orosz tagköztársaság egyik megyéje lett 1954-ig, amikor – az 1654-es perejaszlavi szerződés megkötésének 300. évfordulóján – az Ukrán SZSZK-hoz csatolták. A perejaszlavi szerződés a Bohdan Hmelnickij-féle Lengyelországgal szembeni függetlenségi háborúnak az az állomása, amelynek interpretálása mind a mai napig vitákra ad okot. A semleges meghatározás szerint a megállapodás tisztázta a viszonyt a kozák hadak és a moszkvai állam között. A tényleges következmény az volt, hogy az ukránok lakta lengyel területek orosz fennhatóság alá kerültek. A tényt a szovjet történettudomány az „újraegyesítés” szakkifejezéssel interpretálta, amit a későbbi korok területgyarapodásaira is érvényesítettek. A jelenkori ukrán történetírás a kozák időkkel kapcsolatban a fogalmat vitatja – mivel ukrán etnikai területet egyik idegen államtól egy másik idegen államhoz csatoltak; viszont más a helyzet, amikor értelmezésükben ukrán etnikai területek összekapcsolásáról van szó (lásd. Kárpátalja példáját 1945-ben).

1991-ben, még Ukrajna függetlenedése előtt, a Krím ismét autonóm köztársasággá vált az Ukrán SZSZK keretén belül. Ezt a státusát megőrizte a függetlenedés után is, bár hosszú csatározás folyt Kijev és Szimferopol között a krími autonómia jellegéről a külön krími alkotmány 1998 decemberében történt elfogadásáig. „Az ukrán kormány, a belföldi és a külföldi megfigyelők egy része az alkotmány jóváhagyását úgy kommentálta, hogy ezzel megoldották a »krími problémát« – elejét vették a Krím elszakadását célzó orosz szeparatista törekvéseknek azzal, hogy megerősítették a félszigetnek mint Ukrajna szerves részének státusát, ugyanakkor több kérdésben önálló döntési jogkörrel ruházták fel a régiót. Azonban sem Kijev, sem Szimferopol nem lehetett maradéktalanul elégedett a végre megkötött kompromisszummal, mert az alkotmány teljes mértékben ignorálja a több mint 260 ezer krími tatár érdekeit, akik számára a megelőző évtizedben tették lehetővé a visszatelepedést a közel fél évszázaddal korábban bekövetkezett deportálás után, s immár a félsziget 2,5 milliós, zömében orosz lakosságának 12%-át teszik ki.” (Sevel 2009: 365)

Az ország alkotmányának 133. cikkelye szerint Szevasztopol (Ukrán Haditengerészet és az orosz Fekete-tengeri Flotta támaszpontja) és Kijev (ország fővárosa) „speciális státusszal /special-status municipality/ rendelkeznek, amit Ukrajna törvényei részleteznek”, ám ezek a törvények mind a mai napig nem születtek meg. Ily módon a Krími Autonóm Köztársaság területén belül is van egy (ugyancsak meghatározatlan státuszú) autonóm egység.

<i>A Krími Autonóm Köztársaság lakosságának nemzetiségi összetétele (2001-es népszámlálás)</i>		
<i>Nemzetiség</i>	<i>Ezer fő</i>	<i>%-os arány</i>

orosz	1180,4	58,3
ukrán	492,2	24,3
krími tatár	243,4	12,1
belarusz	29,2	1,4
tatár	11,0	0,5
örmény	8,7	0,4
zsidó	4,5	0,2
lengyel	3,8	0,2
moldován	3,7	0,2
azerbajdzsán	3,7	0,2

A képlet tehát viszonylag egyszerű: az ország és az autonóm köztársaság alkotmányának homályossága a terület jogi státusának közelebbi meghatározását illetően abból fakad, hogy az elsődleges cél a „szeparatizmus” megakadályozása volt, ily módon beszélhetünk területi autonómiáról, nem pedig valamely etnikai közösségnek nyújtott engedményről. „Az orosz közösség domináns helyzete a formálisan nemzetek feletti autonómiát sajátos, orosz alapú identitás előretolt bástyájává tette.” (Haropha 2008: 168)

A krími tatárok 98,1%-a kompakt módon a Krím-félszigeten él. Fontos sajátosság, hogy a krími tatárok álláspontja szerint a krími tatárok (valamint a karaimok és a krimcsakok) inkább őshonos nép, mintsem nemzeti kisebbség Ukrajnában, mivel nincs anyaországuk. Minimális programjuk magában foglalja a krími tatár autonómia megteremtését, de megfogalmazódtak radikális elképzelések is, például a Krím-félszigetet magában foglaló önálló állam megteremtése. Folyamatosan képviselt feladat a küzdelem a képviseletért a helyi tanácsokban, a krími és a kijevi parlamentben. Mind az országos, mind a krími parlamentnek volt olyan ciklusa, amikor egyetlen krími tatár képviselő sem vehetett részt a törvényhozásban. Érdekes megjegyezni, hogy a fent említett, megyei szinten 10% fölötti lakossági arányt képviselő etnikumok közül a románok a baloldali pártokhoz, a krími tatárok a jobboldali pártokhoz, a politikai értelemben rendkívül polarizált magyarság mindkét oldallal próbált szövetségi viszonyt kialakítani, s mindig az az irány volt a nyerő – ha egyáltalán –, amelyik a baloldalhoz csapódott. A magyarok esetében a politikai polarizálódás az által is megmutatkozott, hogy két etnikai pártot is létrehoztak – egyébként egyedülként az országban, egyetlen más etnikai közösség sem rendelkezik saját párttal. Ugyanakkor a krími tatár közösség a politikai csatározások mezejét egy sajátos, hivatalosan be nem jegyzett intézménnyel bővítette: a politikai követelések megjelenítője a Kurultáj (Qırımtatar Milliy Qurultayı / Qurultay of the Crimean Tatar people – krími tatár nemzeti kongresszus) által először 1991 júniusában – tehát az ország függetlenedése előtt – megválasztott harminchárom tagú Medzslisz (Qırımtatar Milliy Meclisi / Mejlis of the Crimean Tatar people – képviseleti testület, parlament). Saját megfogalmazásukban a Medzslisz a „nemzeti parlament” szerepét tölti be, de nem párhuzamos struktúra az állami szervekkel, ugyanakkor nem kívánják sem társadalmi szervezetként, sem pártként bejegyeztetni, mert ezzel a lépéssel a szervezet csak egyike lenne a számos krími tatár egyesületnek, azaz elszürkítené, kisebbitené a szerepét, az egy a sok közül szerep a hatalom érdekeit szolgálná. Ezzel egyidejűleg a hatalom sem érdekelt a hivatalossá tételben, amivel esetlegesen precedenst teremthetne a többi etnikum számára.

A 2011 óta elérhető hivatalos honlapon található információ szerint : „A krími tatár nép Medzslisz a Kurultáj ülészekai közötti időszakban a krími tatár nép egyetlen legfelsőbb meghatalmazott képviseleti-végrehajtó szerve, amelyet a Kurultáj választ meg a küldöttek soraiból. A Medzslisz alapvető feladata a szovjet állam által a krími tatárokkal szemben elkövetett genocídium következményeinek felszámolása, a krími tatár nép nemzeti és politikai jogainak újjáélesztése és a szabad nemzeti-állami önrendelkezéshez való jogának biztosítása

saját nemzeti lakóterületén.” (A fordítás az orosz változat alapján történt; az angol változatban: „implementation of its right to free national self-determination in its national territory”.) A Medzslisz a nemzetközi jog és Ukrajna jogszabályainak betartásával, azoknak nem ellentmondva működik. A Medzslisz székhelye Aqmescit, azaz Szimferopol, a Krím fővárosa.

A 1991 és 2013 között a Medzslisz elnöki tisztét Musztafa Dzsemiljov töltötte be, aki több cikluson keresztül volt képviselő a kijevi parlamentben, a jelenlegi ciklusban a Julia Timosenko-féle Haza (Bat'kivshchyna) színeiben. A Medzslisz új elnöke 2013 ősze óta Refat Csubarov, aki a krími parlamentben a vele együtt 5 tagú Kurultáj-RUH (az utóbbi az Ukrán Nemzeti Mozgalom közkeletű rövidítése) elnevezésű frakció vezetője. A krími tatároknak a városi és járási tanácsokba több mint 120 képviselője került be, a községi és nagyközségi tanácsokban az 5543 képviselői helyből 870-et szereztek meg (egyedül ezen a szinten vannak számarányuknak megfelelően képviseltetve), illetve 22 községi, illetve nagyközségi tanács vezetője került ki a soraikból.

2008-ban a Medzslisz rendeletet fogadott el „a krími tatár nép helyi nemzeti önkormányzati szerveiről”, amely helyi és regionális medzsliszek létrehozását mondta ki közvetlen, titkos választások útján. A rendelet I/1.1. pontja szerint: „A krími tatár nép nemzeti önrendelkezésének helyi szervei a krími tatárok önkormányzatának megtestesítői, melyet a krími tatár nép Kurultája és a krími tatár nép Medzslisze határozatainak végrehajtására, valamint azért választanak meg a saját soraikból, hogy önállóan vagy együttműködve a végrehajtó hatalom helyi szerveivel és a helyi önkormányzatokkal megoldják az adott közigazgatási egység területén élő krími tatárok mindennapi életével kapcsolatos feladatokat.” A Medzslisz hivatalos weboldalának – ahol a jelen rendelet szövege is megtalálható – külön érdekessége, hogy a krími tatár mellett oroszul és angolul ad viszonylag teljes tájékoztatást, ukrán nyelven azonban gyakorlatilag alig közöl információt.

Knut Vollebaek, az EBESZ nemzeti kisebbségi főbiztosa 2013. augusztus 16-án, a krími tatárok kérdésével foglalkozó jelentésében felhívta a figyelmet arra, hogy az 1980-as évek vége óta mintegy 266 ezer krími tatár és több ezer egyéb nemzetiség képviselője (örmények, bolgárok, németek és görögök) tért vissza a félszigetre, akiket a szovjet rezsim az 1940-es években etnikai alapon tömegesen kitelepített a Krímről. Ukrajna nem volt sem gazdaságilag, sem társadalmilag felkészülve az erőteljes migrációs hullámra, ami számos negatív következménnyel járt. Kijev és a helyhatalmi szervek erőfeszítései ellenére máig vannak megoldatlan problémák.

A jelentés megállapítja többek között, hogy a Kurultajt és a Medzsliszt a krími tatárok többsége saját képviselői testületeinek tartja. Az összkrími Medzsliszen kívül ma már a testületnek 250 helyi szervezete van, melyek 22 regionális Medzsliszbe tömörülnek. Több kisebb ellenzéki szervezet nemrégiben az ún. Krími Tatár Népfrontba egyesült, amely immár nyíltan konfrontálódik a Medzslisszel és küzd a krími tatárok képviselőinek jogáért. A Medzslisz és a krími hatóságok, valamint Kijev kapcsolatát bonyolítja, hogy a Medzslisz nem hajlandó hivatalosan bejegyeztetni magát, az utóbbiak pedig nem hajlandók elismerni hivatalosan önkormányzati szervként. 1999-ben az akkori államfő, Leonyid Kucsma felállította az Államelnöki Hivatalban a Krími Tatár Nép Képviselőinek Tanácsát tanácskozó testület minőségében. A Medzslisz és a Tanács összetétele egészen 2010-ig azonos volt, amikor is Viktor Janukovics államfő a Tanács tagjainak létszámát 33-ról 19-re csökkentette, s közülük immár csak 8-an kerültek ki a Medzslisz tagjai közül, a többiek az ellenzék soraiból verbuválódtak. A Medzslisz ennek eredményeképpen bojkottálta a Tanácsot, a központi hatalom pedig egyre erőteljesebben fordult az ellenzék irányába. Pillanatnyilag a tanácsnak tagja Dzsemiljov és Csubarov is. A testület elnöke, egyidejűleg a krími parlament képviselője (a baloldali Regiók Pártja színeiben) Lentun Azezijev, aki az 1990-es évek elején a Krímen miniszterelnök-helyettes, illetve a deportált népek ügyeivel foglalkozó bizottság elnöke, 1998

és 2002 között a Krím miniszterelnöke (a hivatalos formula szerint, akárcsak az ország miniszterelnöke esetében: a minisztertanács elnöke) volt.

A nemzeti kisebbségi főbiztos jelentésének politikai részvételre vonatkozó 4. fejezetében Kijev és a Krími Autonóm Köztársaság kormánya felé tett ajánlások sorában a legelső, hogy: „felül kell vizsgálni a Medzslisz elvi el nem ismerésének politikáját. Annak ellenére, hogy a Medzslisznak a mai napig nincs világos jogi státusa, a krími tatár közösség döntő többségét képviseli, és, mint ilyen, lehetőséget kell biztosítani számára, hogy hatékonyan részt vegyen az irányítás folyamatában, ezenközben inkluzív módon kell viszonyulnia a részvételhez. A Medzslisz jogi státuszáról széles körű társadalmi egyeztetés keretében kell megállapodni. A hatalomnak vissza kell térnie a pragmatikus együttműködés gyakorlatához.” Ugyanitt a krími tatár közösséghez szóló egyetlen ajánlás: „a krími tatár közösséget alkotó minden csoportnak el kell ismernie, hogy a vélemények pluralizmusa és a belpolitikai versengés a demokratikus társadalom elválaszthatatlan velejárója”. (OSCE 2013: 15–19)

Konsztantyin Bondarenko politikai elemző véleménye szerint az EBESZ jelentés előzménye a krími helyzet kiéleződése 2013 elején. A Krímen elbocsájtottak több tucat hivatalnokot, akiket annak idején a Medzslisz ajánlásával tölthették be pozíciójukat. Elbocsátásukra a Medzslisz azzal reagált, hogy Anatolij Mogiljov krími miniszterelnököt feljelentették az ügyészségen a krími tatárokkal szembeni elfogultsággal vádolva, illetve ismételten elutasította, hogy társadalmi szervezetként jegyeztesse be magát. Refat Csubarov az őshonos népek védelméről szóló ENSZ-nyilatkozatra hivatkozva megfogalmazta, hogy a szintén őshonos krími tatároknak joguk van az önrendelkezéshez. Ezt írásban eljuttatta a különböző európai testületekhez. Az EBESZ-jelentés ennek nyomán született meg. Bondarenko véleménye szerint a Medzslisz elismerése a Krímben többségben élő oroszok tiltakozását váltaná ki. A Medzslisz azonban továbbra is kiáll a területi autonómia követelése mellett etnikai alapon. Csubarov szerint az oroszoknak van anyaországa, a krími tatároknak nincs; az oroszokat, éljenek bárhol is, megvédi az erős Oroszország, a krími tatároknak pedig joga van az önrendelkezésre őshazájukban (történelmi hazájuk területén). (Ивженко 2013)

A krími tatárok legnagyobb képviseleti szerve tehát több mint két évtized után is egy hivatalos státuszt nélkülöző párhuzamos valóságot képez le – egyedül álló módon tovább bonyolítva a Krím egészének sajátos státuszát Ukrajnán belül.

IRODALOM

A Krími Autonóm Köztársaság hatályos Alkotmánya (1998):

<http://www.rada.crimea.ua/bases-of-activity/konstituciya-ARK>

Ukrajna hatályos Alkotmánya (1996): <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

*

A krími tatár Medzslisz hivatalos honlapja: <http://qtm.org/ru>

Krími Tatár Nép Képviselőinek Tanácsa (az ukrán államfő hivatala szervezeti egysége)

hivatalos honlapja: <http://crimttatar.com/>

*

The integration of formerly deported people in Crimea, Ukraine: Needs assessment. OSCE High Commissioner on National Minorities, 2013. <http://www.osce.org/hcnm/104309>

*

Fedinec Csilla: A magyar kisebbség kérdése az ukrán etnopolitikai gondolkodásban. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): Asszimiláció, integráció, szegregáció: Párhuzamos

- értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. (Tér és terep.) Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. 369–382.
- Fedinec Csilla: Regionalizmus Ukrajnában. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról.* (Tér és terep.) Argumentum Kiadó, Budapest, 2013. 341–355.
- Sevel, Okszana: A krími tatár kérdés: politika, jogalkalmazás és retorika. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása: 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* (Regio Könyvek.) Kalligram, Pozsony, 2009. 364–395.
- Sevel, Okszana: Diaszpóra-törvények a posztkommunista térségben. Túl jón és rosszon, avagy meghaladható-e a polgári/etnikai nacionalizmus dichotómiája. *Pro Minoritate*, 2011/tavaszi.
- Ивженко, Татьяна: Крымский Меджлис претендует на официальный статус. *Независимая газета-Online*. 03.09.2013. http://www.ng.ru/cis/2013-09-03/1_crym.html?print=Y
- Лойко, Лариса: *Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність.* Фоліант, Київ, 2005.
- Нагорна, Лариса: *Регіональна ідентичність: український контекст.* ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2008.